

תוך כדי דיבור

איחא בנדריים (פז ע"א) סתירה בין שתי ברייתות. באחת נפסק הדין "אמרו לו מת אביו וקרע ואחר כך נמצא בנו יצא ידי קריעה". אולם, בשנית נפסק "אמרו לו מת אביו וקרע, ואחר כך נמצא בנו לא יצא ידי קריעה". אמרו לו מת לו מת וכסבור אביו הוא וקרע ואחר כך נמצא בנו יצא ידי קריעה. "ותירץ רב אשי "כאן בתוך כדי דיבור, כאן לאחר כדי דיבור, הא דקאמרת יצא ידי קריעה שנמצא בנו בתוך כדי דיבור הא דאמרת לא יצא ידי קריעה לאחר כדי דיבור." והגמ' מביאה ראיה לדבריו "והתניא מי שיש לו חולה בתוך ביתו ונתעלף, וכמדומה שמת וקרע ואח"כ מת לא יצא ידי קריעה. אמר ר' שמעון בן פזי אמר ריב"ל משום בר קפרא, לא שנו אלא שמת לאחר כדי דיבור אבל תוך כדי דיבור כדיבור דמי, והלכתא תוך כדי דיבור כדיבור דמי חוץ ממגדף, ועובד עבודת כוכבים, ומקדש, ומגרש."

מסוגיין מלמד דין תכ"ד, כמו שמצינו בדעת ר' שמעון בן פזי, דאע"פ שבמציאות הקריעה היתה קודם מיתה, כיון שמת בתוכ"ד להקריעה, מ"מ יוצא מצות קריעה שלו. וצריכים להבין למה ואיך מועיל כלל דתכ"ד כדיבור דמי, למרות ההלכה שקרוב חייב לקרוע בגדיו אחר שמת במוחלט דוקא.

אופי דין תוכ"ד כדיבור

כדי לתרץ קושייתנו אבאר כמה שיטות מהראשונים:

יד רמ"ה (ב"ב קכט אות קל ד"ה והלכתא) – "כלומר כל האומר דבר או שעושה מעשה בתוך כדי דיבור מדיבור אחר או ממעשה אחר... אם היה האחרון בתוך כדי דיבור לראשון, כתחלת דיבור דמי ורואין את האחרון כאילו נאמר או נעשה עם הראשון בבת אחת או תיכף לראשון בלי

שהייה ובלא הפסק וכו'. ומכוח דעתו שתכ"ד הוי יחידת זמן מסויימת הלכתית (unit of time), וכל דבר שנעשה באותה יחידת זמן, נעשה כבת אחת. ואינו ברור מדבריו אם מ"מ יש איזה סדר הדברים והמקרים באותה יחידת זמן או לאו. ואפשר שהסדר ע"פ דין הוא ע"פ מה שקרה במציאות, אבל גם י"ל דכיון שנעשה בבת אחת, יחולו כל המקרים בבת אחת ממש, או אפילו בסדר מבולבל ביותר וכאילו השני קרה בתחילה.

ר"ן (נדרים פז ע"א ד"ה אבל) – "ונראה בעיני דבשאר מילי דלא חמירי כולי האי כשאדם עושה אותם לא בגמר דעתו הוא עושה אלא דעתו שיכול לחזור בו תוך כדי דיבור." לפי הר"ן, תוכ"ד תלוי בדעת כל בני אדם. ואפשר לבאר בב' אופנים: א) בדברים "דלא חמירי כולי האי" אדם מחליט החלטה ברורה בעשייתם או אמירתם, רק אחר שעבר כדי דיבור של סוף מעשה או הדיבור. וכיון שכך, יכול לחזור כל זמן שלא הגיע לזה. ב) המעשה חל מיד אחר סוף עשייה או דיבור, רק דיש לו זכות חזרה. ונראה לי שאופן הראשון יותר נכון בלשון הר"ן שתלוי בדעת כל בני אדם ולא בזכות חזרה.

ר"ת (ב"ב קכט ע"ב ד"ה והלכתא) – דין תכ"ד הוי תקנה מדרבנן, כיון שיהיה מקרה שתלמיד העוסק במו"מ בשוק, ויבוא רבו ויתחייב ליתן לו לשום. ושמא יעשה מקח ומיד יבא רבו ויהא צריך להפסיק ויגמור המקח בע"כ, תקנו וחז"ל שיכול לחזור בתוך כדי דיבור, כדי שיוכל ליתן שלו לרבו ולא יפסיד ההזדמנות שלו לחזור במקחו. הבעיה לשיטת ר"ת הוי שרוב הסוגיות של תכ"ד מדבר על דינים דאורייתא כגון נדרים, עדות (מכות ו ע"א), שבועת העדות (שבועות כא ע"א), ואם זה תקנה דרבנן, קשה להבין איך תועיל תקנה זו גם בדינים דאורייתא. הנמוקי יוסף (נדרים פז ע"א) מתרץ שחכמים עקרו דבר מן התורה, ואביא תירוץ לקמן.

לסכס, מצינו ג' שיטות באופי תכ"ד: יד רמ"ה (דין בת אחת), ר"ן (תלוי בדעת), ר"ת (תקנה מדרבנן).

קריעה

ועכשיו נחזור לקושייתנו, איך מהני תכ"ד לענין קריעה. הנה לדעת היד רמ"ה, כיון שקרע ומת בתוך יחידת זמן מסויימת של תכ"ד,

נידון כמי שקרע בבת עם המיתה [וא"כ צ"ל דגם זה בכלל קיום דין קריעה על המת], א"נ י"ל דנידון כאילו מת ואח"כ קרע. לשיטת הר"ן קשה טפי, ואפשר לתרץ בב' אופנים. א) אפשר לחדש שיש ב' דינים של תכ"ד: בת אחת וגם דין דעת. ב) י"ל דכיון שכבר רשום בדעת בני אדם שמעשה או דיבור אינו חל ואינו נגמר עד לאחר כדי דיבור של סוף דבריו, ממילא נהפך הדין או משתנה קצת וגם מצטרף כל דבר שנעשה בתוך כדי דיבור לדבר אחר. וכן הכא, הקריעה והמיתה מצטרפות בגלל התכ"ד ונחשב כאותו זמן. ור"ת מביא ב' תירוצים להנ"ל, א) לא פלוג רבנן. ב) בקריעה הקילו (עיין ב"ק עג ע"ב), ואולי משום האיסור של כל תשחית הקילו.

היקף הדין

עכשיו אבאר ההיקף של תוכ"ד, ומסובב על היוצאים מן הכלל. בין הגמ' נדרים (פז ע"א) וב"ב (קכט ע"ב), מצינו ד' יוצאים מן הכלל של תוכ"ד: מקדש, מגרש, מגדף, עובד עבודה זרה. וצ"ע למה יוצאים מן הכלל, ואם איכא צד השוה בכולם לפרש סיבת יציאתם. הר"ן (נדרים פז ע"א ד"ה והלכתא) מסביר: "אבל הני כיון דחמירי כולי האי אין אדם עושה אותו אלא בהסכמה גמורה ומשום הכי חזרה אפילו תכ"ד לא מהני." זה מתאים לשיטת הר"ן, דדין תכ"ד תלוי בדעת ודברים אלו יותר חמורים וממילא, אדם חושב עליהם לפני שעושה אותם.

אליבא דהיד רמ"ה, אפשר להבין דברי הרשב"ם (ב"ב קכט ע"ב ד"ה והלכתא), שכל היוצאים מן הכלל הם חומרות דרבנן ובאמת מדאורייתא הדין של תכ"ד מהני גם באלו. כיון שדין תכ"ד הוא מטעם בת אחת, יכול להיות שבאמת אין יוצאים מן הכלל מדין תורה, ורק דרבנן החמירו. מאידך, עוד יש להסביר שהם באמת יוצאים מן הכלל גם להיד רמ"ה, ובגלל סיבה אחרת. והיינו, דיש לחלק לחלק הד' דינים לב' קבוצות: מקדש ומגרש מצד א', ומגדף ועע"ז מצד ב'. גבי מקדש ומגרש, א"א לחזור אע"פ שבשאר מעשים אפשר לחזור, כיון שהם מעשים הנעשים בכעין פרהסיא, וצריכים עדי קיום משא"כ בשאר מעשים, ואכמ"ל. ולגבי מגדף ועע"ז, שאני אלו שהדיבורים הויין יותר דומים למעשה (ולא רק כדיבור בעלמא), כיון שע"י כל אחד ואחד איכא חלות.

גבי מגדף איתא בגמ' בסנהדרין (סב ע"א) שעקימת שפתיו הוי מעשה. וכן בעע"ז שע"י דיבורו יכול הוא להקצות בהמה לע"ז ובזה הוא יוצר חלות, ושאני מדיבורים אחרים.

הרמב"ם (בפיה"מ תמורה ב:ד, ומעשה קרבנות טו:א) מוסיף תמורה והקדש לדינים היוצאים מן הכלל. לפי הר"ן, י"ל שהקדש ותמורה כמו הד' לעיל שהם חמורים. לפי היד רמ"ה, גם יש לתרץ כדלעיל שהדיבור של הקדש ותמורה משונה, כיון שהדיבור כאן יוצר חלות במציאות. ואפשר לבאר באופן אחר. הנה הקצות (רנה:ב) מבאר שלכל קנין במו"מ צריך ב' דברים: מעשה קנין כגון משיכה או הגבהה, וגם צריך לומר "קני". וכשאדם חוזר בקנין, חזרתו רק מהדיבור, וממילא איכא מעשה בלי דיבור שאינו קנין. אמנם, גבי הקדש אמירתו לגבוהה כמסירה להדיוט, וכיון שדיבור בהקדש נחשב כמעשה, אינו יכול לחזור מהדיבור בהקדש כלל. שיטתו מתאימה לפי היד רמ"ה וגם לפי הר"ן.

יכיר

הרשב"ם (ב"ב קכז ע"ב וחזר) מביא דין יכיר כיוצא מן הכלל. יש להאב נאמנות לומר מי הוא הבכור שלו, וכתב הרשב"ם שאינו יכול לחזור בזה אפי' תכ"ד, וצ"ב. עיין אור שמח (נחלות ג:ד) וקרן אורה (נדרים פז ע"א) שבארו שאינו יכול לחזור בתכ"ד של דבר שבעבר. ביכיר, האב מגלה לנו המציאות שהיתה לפני כמה שנים. לפי שיטתם צריכים לכמה הנחות; אע"פ שיכול לחזור בתכ"ד בשבועה, אינו יכול לחזור בשבועה שלא אכלתי כיון שהוא על העבר. ובהלכות עדות שמעידים על העבר, איך יתכן מה דאפשר לעדים לחזור בתכ"ד, כדאיתא להדיא בגמ' מכות (ו ע"א). וי"ל שחלות העדות חל עכשיו בב"ד כמו שיטת תוס' בסוגיא דאין עד נעשה דיין (ב"ב קיד ע"ב). וצ"ע איך לגדור הרשב"ם ואור שמח בשיטת הר"ן ויד רמ"ה.

קידושין

נפסק בשו"ע אה"ע סי' מז סע' ד' "אמרה היא מעצמה נתקדשתי, וחזרה ואמרה פנויה אני תוך כדי דיבור, נאמנת. לאחר כדי דיבור, אינה נאמנת. ואם נותנת אמתלא לדבריה, שאמרה כן תחלה כדי שלא יקפצו עליה אנשים שאינם מהוגנים וכיוצא בזה, וראינו בדבריה ממש הרי זו נאמנת. ואם לא נתנה אמתלאה, או שנתנה ואין בה ממש אינה נאמנת. הגה: וי"א דכל זה מיירי באמרה נתקדשתי סתם, אבל אמרה נתקדשתי לפלוני, שוב אינה נאמנת לומר פנויה אני דלאו כל הימנה לחוב לו ולהפקיע עצמו ממנה."

הבית שמואל (סע' ד') סובר שהרמ"א פוסק שאפי' אם חזרה בתכ"ד אינה נאמנת. וכתב החלקת מחוקק (סע' ד) "דלא ידעתי למה לא תהיה נאמנת תוך כדי דיבור דהא קיי"ל בכה"ת תוך כדי דיבור כדיבור דמי." וצ"ע אם לדעת הבית שמואל מקרה של קידושין הוא גם יוצא מן הכלל? ואולי זהו דין בקדושין, ובכל פרט של קדושין ליכא חלות דין תכ"ד, וצ"ע.

פסול עדות

הגמ' בב"ק (עג ע"א) מביאה אוקימתא אחת של עדים שהעידו שפלוני גנב ובתוך כדי דיבור העידו שגם טבח ומכר ונמצאו זוממים על הטביחה לחוד. ולדעת רבנן דע"ז למפרע הם נפסלים, אין נפסלים אלא על עדות הטביחה ומכירה, ולא משעת עדות הגניבה. והקשה בתוס' רבינו פרץ, כיון שהעידו עדות טביחה ומכירה תכ"ד לעדות הגניבה, למה אינם פסולים לגניבה שהיתה כבת אחת אם העדות השנית. ותי' דדין תכ"ד בעדות רק יכול לבטל עדות לומר שעדות שבטלה מקצתה בטלה כולה, היינו שמצרף עדיות להיות כעדות אחת. אמנם, דין תכ"ד אינו יכול לפסול גברא, כה"ג גבי העדים.¹

¹ ומשמע מתוך דבריו שאע"פ שתוך כדי דיבור הוי מדין בת אחת, יש סדר לדברים.

אכן, מחדש העמודי אור (סי' צט) שאם עדים העידו ובתכ"ד לעדותם חללו שבת או מתו, כיון שהם פסולים עכשיו, א"ד מתו תכ"ד לעדותם, עדותם בטלה. ומסביר דינו אליבא דשיטת הר"ן, שכיון שכל דבר אינו חל אלא אחר כדי דיבור, הרי עדיין העדות לא חלה. ונראה לי שתוס' ר"פ חולק על דברי העמודי אור, דאע"פ שנפסלו העדים עכשיו, מ"מ יש סדר במציאות לדבריהם, ופסול דאח"כ תכ"ד מעדות הטביחה ומכירה, אינו יכול לבטל את העדות הראשונה. ועוד יש להעיר, דאפי' אליבא דהר"ן, לא נתחדש אלא שהמעשה נמשך עד אחר כדי דיבור, ונמצא דשני המעשים תכ"ד מתייחסים זה לזה, אבל אם הם מעשים נפרדים לגמרי, י"ל דאינו יכול לצרף אותם בתוך כדי דיבור.

קנינים

עיי' בגמ' לעיל (קיד ע"א) "איתמר קנין אימתי חוזר. רבה אמר כל זמן שיושבין רב יוסף אמר כל זמן שעסוקין באותו ענין." ומסיק הגמ' כשיטת ר' יוסף שיכול לחזור כל זמן שעסוקים באותו ענין. דעת ר"ת בספר הישר דמסוגיא זו מבואר דבכל קנין יכול לחזור כל זמן שעסוקים באותו ענין. הנמוקי יוסף (דפי הרי"ף) חולק וסובר שהגמ' מיירי רק בקנינים שאינם בגוף החפץ, כגון שטר וסודר. אבל משיכה ומסירה חוזרים רק תכ"ד. ומשמע מהרשב"ם דסוגיא זו מיירי רק בקנין סודר ומתנת שכיב מרע במקצת. אבל שאר קנינים חוזרים תכ"ד. הריטב"א (כאן) הביא שיטה דס"ל דקנין סודר הוא הקנין היחידי שיכול לחזור בו (כל זמן שעסוקים באותו ענין), ושאר קנינים אינם חוזרים אפי' תכ"ד.

והנה, את"ל כדעת הר"ן שתכ"ד הוא דין בדעת, יותר סביר להבין שיטת נמוקי"י שמחלק בין קנינים בגוף החפץ וקנינים שאינם בגוף החפץ, דאפשר לפרש החילוק בדין גמירת דעת שיש לקונה בעת הקנין בשינוי סוגי הקנינים. וגם אפשר להבין החילוק בין קנין סודר לשאר קנינים, כיון שקנין סודר כולו דעת (עיי' רמב"ם פ"ה מהל' ה"י). ואליבא דהיד רמ"ה שתכ"ד הוא דין של יחידת זמן מסויימת, לכאור' קשה להבין יחידת הזמן חזרה דעסוקים באותו ענין, וקצת צ"ע.

שבועת העדות: סדר בתכ"ד

מבואר במתני' דשבועות (לא ע"ב) דאין חיוב קרבן שבועת עדות אא"כ הוא "עד" עדיין בשעת כפירת העדות. לכן, אין שני עדים חייבים אא"כ כפרו העדים בבת אחת. אבל בזה אחר זה, ראשון חייב ושני פטור. ופירש רש"י (שם ד"ה הראשון) "אבל השני פטור שכיון שכפר הראשון שוב אין עד יחידי ראוי להגיד." הגמ' מקשה על המשנה, איך יתכן שיכול להעיד בבת אחת והא אי אפשר לצמצם. ומתוך ר' יוחנן כגון שכפרו כאו"א תכ"ד לכפירת חברו.

והקשו התוס' (שם ד"ה בתוך) "וא"ת אמאי שני חייב, לימא אני לא עשיתי כלום שכפר הראשון כבר, ואילו היה חוזר בו תוך כדי דיבורו גם אני הייתי חוזר תוך כדי דיבור." ומחדש הר"י, כיון שהעיד תכ"ד לחברו, הוי כאילו העידו בב"א בצמצום. ואם הראשון יחזור תכ"ד של השני, אין השני יכול לחזור עוד מדבריו הראשון. ולכן, החידוש של הגמ' הוא שאם השני כופר תכ"ד של כפירת הראשון, ואח"כ תכ"ד מהשני הראשון חוזר ומודה, אין השני יכול לצרף עוד לחזרת הראשון.

אח"כ הגמ' (לב ע"ב) מקשה עוד על המשנה שהביא דין כפר אחד והודה אחד דראשון חייב ושני פטור; והרי א"צ ללמד דין זה, מאחר דכבר איתא במתני' דכפרו שניהם בזה אחר זה, ראשון חייב ושני פטור. ותי' הגמ' "לא צריכא כגון שכפרו שניהם וחזר אחד מהן והודה בתוך כדי דיבור והא קמ"ל דתוך כדי דיבור כדיבור דמי וכו' אלא לרבי יוחנן רישא תוך כדי דיבור סיפא תוך כדי דיבור, תרתי למה לי? מהו דתימא ה"מ כפירה וכפירה אבל כפירה והודאה אימא לא קמ"ל." ונמצא במסקנא דהו"א דגמ' הוא שרק בב' כפירות תכ"ד אפשר לצרף ב' העדים, אבל א"א לצרף כפירה והודאה. קמ"ל דגם אלו מצטרפים כפירה והודאה.

והקשו התוס' (ד"ה אבל) "קצת תימה להר"י דאורלייני"ש, דכפירה והודאה שמעינן נמי מרישא דטעמא כשכפר תכ"ד אף שני חייב, משום דראשון נמי יכול לחזור עדיין ולהודות, דאי לאו דיכול לחזור ולהודות, שני אמאי חייב," ונשארו התוס' בצ"ע. אמנם, הרמב"ן (לב ע"ב ד"ה הא) מפרש באופ"א. "ורישא דקתני בבת אחת שניהם חייבים לא מפני שהראשון יכול לחזור ולהודות אלא מפני שעדותן כעדות אחת דפתיכא

סהודותיהו בהדי הדדי. " החידוש של הרישא הוא שכיון ששניהם העידו תכ"ד, נחשב כעדות אחת בבת אחת. ולפ"ז אתי שפיר פירוש הסיפא לפי הפשטות: "יש מפרשים כגון שהודה השני תוך כדי דיבור לכפירתו, או שכפרו שניהם כאחד וקדם הראשון וחזר והודה תוך כדי דיבור שלו."

ונראה דאיכא כאן מח' יסודית בדין תכ"ד, אם הראשון יכול לחזור גם אחר דיבורו של השני (כשהעידו תכ"ד לחבירו), או דאמרינן כיון דמפסיק דיבורו של שני בין דיבורו וחזרתו, נגמרה היכולת של הראשון לחזור (לאחר תכ"ד מדיבורו של עצמו). אליבא דהתוס', הראשון יכול לחזור עדיין. לפי רמב"ן, כיון שהשני מפסיק יש סדר לדיבורו ושוב אינו יכול לחזור.

אולי אפשר לתלות ב' דיעות האלו בספק דלעיל בשיטת היד רמ"ה, אם יש סדר לדברים שנאמרו תכ"ד או דנחשב כאילו שני הדברים או המעשים חלו באותו זמן ממש. לפי התוס' "כיון שהעיד זה תוך כדי דיבור של ראשון חשיב כאילו שניהם העידו בבת אחת בצמצום," בודאי ליכא סדר בתכ"ד אלא כל המעשים מצטרפים לבת אחת ממש. ולכן מובן חידוש התוס' שהראשון יכול לחזור אחר דיבורו של השני, כיון דהוי כאילו שניהם התחילו וגמרו דיבורם באותו רגע, ואז פשוט שיכול הראשון לחזור אחר דיבורו של השני. אבל להרמב"ן שסובר שרק השני יכול לחזור, יש לומר שהוא סובר שאע"פ שתכ"ד הוי ע"פ דין כבת אחת, עדיין לא נתבטל מציאות הסדר דראשון ואח"כ שני, ואין הראשון יכול לחזור אחר דיבורו של השני.